

УДК 343.98

К. О. Чаплинський, доктор юридичних наук,
начальник кафедри криміналістики, судової
медицини та психіатрії Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ

ОСВІДУВАННЯ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Проаналізовано актуальні проблемні питання освідування під час проведення досудового розслідування. Розглянуто наукові підходи щодо поняття та сутності освідування.

Ключові слова: освідування; тактика; тактичне забезпечення; слідчі дії.

Проанализированы актуальные проблемные вопросы освидетельствования при проведении досудебного следствия. Рассмотрены научные подходы к определению понятия и сущности освидетельствования.

Ключевые слова: освидетельствование; тактика; тактическое обеспечение; следственные действия.

The scientific article is devoted to consideration of actual problem questions of examination at pretrial investigation carrying out. The author have considered the scientific approaches to definition of concept and essence of examination.

Key words: examination; tactics; tactical supply; investigatory actions.

Постановка проблеми. Особливе місце серед усіх слідчих дій, що спрямовані на збирання інформації з матеріальних відображень, займає освідування. Значення цієї слідчої дії надзвичайно велике. Освідування дозволяє слідчому безпосередньо сприймати об'єкти з метою виявлення слідів злочину, особливих прикмет і з'ясування обставин події, важливих для кримінального провадження, скласти уявлення про механізм злочину та особу злочинця, висувати слідчі версії та правильно визначати напрямки розслідування.

Від своєчасності та якості проведення такої слідчої дії, як освідування, у багатьох випадках залежить успіх розслідування злочинів.

Під час проведення досудового розслідування освідування досить – поширена слідча дія, про що свідчать матеріали кримінальних проваджень. Так, під час розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень освідування проводилося у 78,4 % випадках [1, 10], для перевірки алібі – 2,8 % [2, 104]. Анкетування співробітників слідчих підрозділів свідчить, що 32 % опитаних наполягають на необхідності вдосконалення тактики проведення освідування, 87 % – на уточненні й законодавчому закріпленні окремих його положень.

Отже, є потреба вдосконалити кримінально-процесуальну регламентацію та розробити тактичне забезпечення освідування з урахуванням сучасної наукової думки та потреб слідчої практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальну тактику освідування, його процесуальну регламентацію досить широко висвітлили вчені-криміналісти та процесуалісти. Зокрема, вагомий внесок у розробку наукових основ проведення освідування зробили відомі вчені: І. С. Андреев, Г. І. Грамович, В. І. Громов, Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'янчиков, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, М. І. Порубов, І. Л. Петрухін, М. С. Строгович, С. М. Стахівський, В. М. Тертишник, Ю. Г. Торбін, Н. В. Терзнев, С. А. Шейфер, В. П. Шибіко та ін. Значущість проведених наукових досліджень безсумнівна і досить велика, оскільки ця слідча дія достатньо

© К. О. Чаплинський, 2013

широко застосовується у правоохоронній практиці і є розповсюдженим способом збирання фактичних даних. Однак детальнішого висвітлення потребують питання процесуальної регламентації і тактичного забезпечення освідування з урахуванням сучасних умов.

Мета статті – висвітлення проблемних питань проведення освідування, дослідження його поняття та сутності.

Виклад основного матеріалу. Термін “освідування” в юридичній літературі вживається досить давно. Однак до цього часу не вгамовуються дискусії щодо процесуальної сутності цієї слідчої дії, її завдань і тактичних основ проведення [3, 30].

У 20-х рр. минулого століття науковці під освідуванням розуміли діяльність лікаря чи спеціаліста у сфері медицини, які виконують завдання слідчого в тих випадках, коли для дослідження окремих питань потрібні спеціальні знання [4, 194]. У 60-х рр. думки вчених розділились. Одні дослідники вважали, що освідування – це один з видів огляду [5, 244]. Інші розглядали його як експертизу, якщо освідування проводить судово-медичний експерт, і як слідчий огляд, коли освідування проводить представник органу розслідування [3, 30; 6, 11]. У 90-х рр. XX ст. і на початку XXI ст. переважна більшість науковців, зокрема Г. І. Грамович, М. І. Порубов, Г. М. Мухін, С. М. Стахівський, В. М. Тертишник, О. А. Борідько, К. В. Парасочкіна, Г. О. Пономаренко та ін., під освідуванням розуміли огляд тіла особи для виявлення слідів злочину та особливих прикмет.

Нині до поняття “освідування” також існують різні підходи.

Так, І. С. Андреев, Г. І. Грамович і М. І. Порубов під освідуванням розуміють самостійну слідчу дію, яка проводиться за постановою слідчого, здійснювану або самим слідчим, або (за його дорученням) лікарем, і спрямовану на безпосереднє обстеження тіла людини з метою виявлення і фіксації слідів злочину, особливих прикмет та ознак функціонального й анатомічного характеру [7, 124].

Ю. В. Гаврилін вважає, що освідування – це слідча дія, яка є різновидом слідчого огляду, складається з огляду тіла живої людини для виявлення на ньому особливих прикмет, слідів злочину, тілесних ушкоджень, виявлення стану сп'яніння або інших якостей та ознак, що мають значення для кримінальної справи, якщо для цього не потрібне проведення судової експертизи [8, 19].

У цих визначеннях науковці наголошують, що освідування полягає в огляді тіла живої людини.

Разом з тим В. М. Тертишник ставить питання, чи може бути взагалі освідувана особа, яка не має ніякого процесуального статусу, наприклад не допитана як свідок, або особа, яка через свої психічні вади взагалі не може бути свідком, підозрюваним, обвинуваченим [9, 276].

Можна погодитися з думкою І. Л. Петрухіна, який зазначає, що освідування громадян, які не мають у кримінальній справі ніякого процесуального статусу, є неприпустимим [10, 133]. Якщо дотримуватись букви закону, то висновок, на думку В. М. Тертишника, має право на існування [9, 276].

Г. М. Мухін і Д. В. Ісютін-Федотков вважають, що освідування може проводитися щодо підозрюваного, обвинуваченого та потерпілого [11, 134].

С. А. Шейфер, Ю. Г. Торбін, С. М. Стахівський та інші науковці зазначають, що, окрім підозрюваного, обвинуваченого та потерпілого, освідування може проводитися і щодо свідка [3, 31; 12, 75; 13, 6].

Згідно із законом право на недоторканність особи мають усі громадяни. Якщо в порядку винятку закон припускає можливість освідування потерпілих, то навряд чи є необхідність виключати можливість освідування будь-якої іншої категорії осіб. Характерно, що особистому обшукові можуть бути піддані будь-які особи (за наявності до того фактичних підстав), незалежно від їх процесуального статусу [9, 276]. У цьому визначенні В. М. Тертишник

зауважує, що освідування виконує слідчий (особа, що проводить дізнання), а в окремих випадках і самостійно судово-медичний експерт чи лікар.

Інші автори погоджуються з цими заувагами, однак при цьому додають, що освідування проводиться у присутності понятих однієї статі з освідуваною особою [13, 4; 14, 49].

Деякі науковці підкреслюють, що освідування має проводитись обов'язково у присутності понятих, а в необхідних випадках і лікаря [15, 170; 16, 348].

У ст. 241 КПК України зазначено: за необхідності виявити або засвідчити наявність у підозрюваного, потерпілого чи свідка слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет слідчий (прокурор) здійснює освідування, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу.

Зауважимо, що кримінально-процесуальні кодекси Білорусії, Казахстану та Киргизії не передбачають можливості освідування свідка.

Виходячи із сутності та особливостей освідування, слід відзначити такі його риси:

– освідування є різновидом слідчого огляду, специфіка якого визначається особливістю його об'єкта (об'єктом є тіло живої людини);

– освідування пов'язане із вторгненням у права та свободи людини, тому регламентується як окрема слідча дія, а щодо його провадження встановлено спеціальну процесуальну форму;

– освідування проводиться на підставі постанови прокурора про проведення слідчої дії;

– освідування є однією зі слідчих дій, яка може провадитись за участю спеціаліста (судово-медичного експерта або лікаря);

– слідчий не має права бути присутнім при освідуванні особи іншої статі, якщо це пов'язано з необхідністю оголення особи, яка підлягає освідуванню;

– при освідуванні не допускаються дії, що принижують честь і гідність освідуваної особи, або процедури, що шкідливі для її здоров'я.

Отже, на нашу думку, під освідуванням слід розуміти самостійну слідчу дію, яка проводиться на підставі постанови прокурора і полягає в огляді тіла живої людини з метою виявлення і фіксації наявності або відсутності особливих прикмет, слідів кримінального правопорушення та інших ознак і властивостей, що мають значення для кримінального провадження.

Фактичною підставою для освідування слугує наявність достатніх даних вважати, що на тілі певної особи є особливі прикмети чи сліди кримінального правопорушення, виявлення чи засвідчення наявності яких має значення для встановлення істини у справі. Юридичною ж підставою для проведення цієї слідчої дії виступає постановою прокурора.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. На відміну від інших видів слідчого огляду освідування суттєво порушує право на недоторканність та особисту свободу громадян, пов'язане з можливістю розголошення інтимних обставин їх життя. Зважаючи на це, законодавець виділив освідування в самостійну слідчу дію і визначив спеціальні правила його проведення. Однак чітка кримінально-процесуальна регламентація освідування нині залишається незавершеною.

Література

1. Дрозд В. Г. Організаційні і тактичні аспекти розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 "Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність" / В. Г. Дрозд. – К., 2009. – 16 с.

2. Кузьмічов В. С. Алібі у розкритті злочинів : навчальний посібник / В. В. Кузьмічов, В. В. Юсупов. – К. : КНТ, 2007. – 264 с.

3. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : [науково-практичний посібник] / Стахівський С. М. – К. : Атіка, 2009. – 64 с.

4. Громов В. Дознание и предварительное следствие / Громов В. – М., 1928. – 519 с.

5. Строгович М. С. Уголовный процесс / Строгович М.С. – М., 1946. – 287 с.

6. Терзиев Н. В. Процессуальная природа освидетельствования / Н. В. Терзиев // Советское государство и право. – 1954. – № 7. – С. 11–13.
7. Андреев И. С. Криминалистика : учеб. пособие / Андреев И. С., Грамович Г. И., Порубов Н. И. ; под ред. Н. И. Порубова. – Минск : Выш. шк., 1997. – 344 с.
8. Гаврилин Ю. В. Криминалистическая тактика и методика расследования отдельных видов преступлений в определениях и схемах : учебное пособие / Гаврилин Ю. В. – М. : Книжный мир, 2004. – 332 с.
9. Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі України : дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність” / В. М. Тертишник. – Дніпропетровськ, 2010. – 473 с.
10. Петрухин И. Л. Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение / Петрухин И. Л. – М. : Наука, 1985. – 239 с.
11. Мухин Г. Н. Криминалистика : учеб. пособие / Г. Н. Мухин, Д. В. Исютин-Федотков. – Минск : Акад. МВД Респ. Беларусь, 2009. – 227 с.
12. Шейфер С. А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение / Шейфер С. А. – Самара : Самарский университет, 2004. – 227 с.
13. Торбин Ю. Г. Тактика проведения освидетельствования: методические рекомендации / Торбин Ю. Г. – М., 2001. – 28 с.
14. Борідько О. А. Тактика слідчих оглядів : навчальний посібник / Борідько О. А., Парасочкіна К. В., Пономаренко Г. О. – Херсон : Видавець Чуєв С. М., 2006. – 72 с.
15. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Белкин Р. С. – 2-е изд. доп. – М. : Мегатрон XXI, 2000. – 334 с.
16. Макаренко Є. І. Дізнання в міліції та в митних органах : навчальний посібник / Макаренко Є. І., Тертишник В. М., Лобойко Л. М. – Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2003. – 452 с.